

Serhiy Redka**THE DISCUSSION OF THE YEAR 1923 IN THE KHARKIV PARTY ORGANIZATION**

The article refers to the progress of party discussion in 1923 in the Kharkiv party organization, which resulted in consolidation of the apparatus there and allowed it to become an effective force that could neutralize the opposition. Ideas of the opposition party were delivered by the party functionaries in a twisted form. Most party members, especially workmen, did not know these views and were ignorant about their essence. As a result, the resolutions that were adopted were favorable to the party apparatus, not the ordinary party members.

Key words: discussion, consolidation of the party apparatus, neutralization of opposition, Kharkiv, party organizations.

УДК 94(477.87) «1938/1939»: 323.281**Юрій Славик****ПОЛІТИЧНА «ЗАЧИСТКА» ПРИЄДНАНОЇ ЧАСТИНИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ (ЛИСТОПАД 1938 – БЕРЕЗЕНЬ 1939 РР.)**

У статті розглядаються основні політичні зміни, які відбулися на території південної частини Закарпаття після встановлення угорської влади у листопаді 1938 р. і до повної окупації краю в березні 1939 р. Зокрема, охарактеризовано політичний статус території півдня Закарпаття у складі Угорського королівства. Основний акцент у статті зосереджений на висвітленні та аналізі напрямків репресивної політики угорської влади на новоприєднаних землях. Особливо розглянуто участь угорських диверсійних загонів у розгортанні репресій на півдні Закарпаття.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, репресії, Угорщина, депортації, «зачистка».

Криза навколо Чехословацької республіки (далі – ЧСР) восени 1938 р. призвела до суттєвого порушення геополітичної рівноваги в Європі напередодні Другої світової війни. Мюнхенська конференція 1938 р. Великобританії, Франції, Німеччини та Італії призвела до фактичної ліквідації Версальської системи мирних договорів та повну гегемонію Німеччини у Центральній Європі. Зміна кордонів ЧСР внаслідок рішень конференції призвели до активізації територіальних претензій за етнічним принципом з боку Угорщини, яка впродовж міжвоєнного періоду прагнула переглянути Тріанонський договір 1920 р., за яким Угорщина втратила близько 70 % своєї території.

У зв'язку із угорськими претензіями, які підтримувала Італія, в додатку до Мюнхенської угоди була сформульована окрема пропозиція про те, щоб угорський та чехословацький уряди дійшли згоди щодо спірних питань пов'язаних із угорською національною меншиною, зокрема і на Закарпатті. На підставі цих домовленостей 9–13 жовтня 1938 р. в м. Комарно проведено угорсько-чехословацькі переговори, які, щоправда, закінчилися безрезультатно. Під час їх проведення, на території Закарпаття Угорщиною розпочато диверсійну акцію так званої «обідраної гвардії», яка мала за мету дестабілізацію політичної ситуації в Карпатській Україні [1, с.109]. У свою чергу, внаслідок безрезультатних переговорів у Комарно, 2 листопада 1938 р. у Відні, за згоди Франції та Великобританії, відбувся міжнародний арбітраж Німеччини та Італії, які прийняли рішення про корекцію державного кордону між Чехословащиною та Угорщиною з урахуванням етнічного складу населення суміжних територій. Делегація від Карпатської України на чолі із прем'єр-міністром Августином Волошином, яка перебувала у Відні, участі у засіданнях арбітражу не брала [1, с. 110].

Питання перебування території півдня Закарпаття у складі Угорщини після першого Віденського арбітражу, особливо в контексті здійснених угорською владою політичних репресій, досить епізодично відображено у сучасній історіографії. Окремі згадки даної проблеми представлені, зокрема у працях: О. Довганича [2], Й. Елінека [3], І. Мазурка [4], В. Гирі [5], П. Стерча [6], однак вони не дають чіткого уявлення про порушену автором проблему. Більш детально цій темі присвячена наукова розвідка А. Пеганова про чехословацько-угорські переговори після Віденського арбітражу та їх наслідки для новоприєднаних територій півдня Закарпаття та Словаччини [7]. У словацькій історіографії питання Віденського арбітражу та його наслідків для території південної Словаччини висвітлено у працях історика Л. Деяка [8].

У зв'язку із слабким висвітленням цього питання в сучасній історіографії автором поставлено наступні завдання: охарактеризувати політичну ситуацію на приєднаних землях півдня Закарпаття та проаналізувати основні напрямки та масштаби політичних переслідувань на цій території з боку угорської влади.

Внаслідок рішень Віденського арбітражу ЧСР передавала Угорщині 12,4 тис. км² території Південної Словаччини і Підкарпатської Русі (включно з найбільшими містами краю Ужгородом, Мукачевом та Береговом – примітка автора). Такий поділ значно ускладнив становище автономної Карпатської України, яка втратила основні торговельні та транспортні вузли регіону. Територіально Підкарпатська Русь втратила 1523 км². Згідно з чеською статистикою, на цій території знаходилося 96 населених пунктів, у яких проживало 173233 осіб, з яких 164370 були громадянами ЧСР і 8863 – громадян інших держав. За національним складом до Угорщини приєднано: 16466 (10,02 %) чехів і словаків, 33435 (20,34 %) руських (українців), 4534 (2,76 %) німців, 83578 (50,85 %) угорців, 81 (0,05 %) поляків, 25427 (15,47 %) євреїв та 849 (0,5 %) інших [1, с. 111].

Для вирішення спірних питань, згідно з Віденським арбітражем, створено угорсько-чехословацьку делімітаційну комісію, при якій діяли 11 підкомісій. До юрисдикції яких входило вирішення проблем загальнополітичного, військового, територіального, етнографічного, фінансового, народногосподарського, торговельного та правового характеру. До спільної чехословацько-угорської комісії делеговано двох українців, двох словаків та одного чеха. Уряд Карпатської України у цій комісії представляв Ю. Брацайко та М. Долинай [9, с. 258]. Між представниками Карпатської України та Угорщини була досягнута домовленість про систему пропуску для населення через новостворений кордон, вивіз майна з переданої Угорщині території. Комунікаційна лінія мала діяти з 9 січня 1939 р. Евакуація державних установ та їх майна із анексованих територій мала завершитися до 10 листопада 1938 р. Уряд Підкарпатської Русі переведено до міста Хуст, який став новим адміністративним центром автономії. Евакуацією керували В. Комаринський, Д. Німчук і В. Гренджа-Донський [1, с. 111].

Незважаючи на те, що Віденський арбітраж передбачав передачу Угорщині територій заселених переважно угорцями, однак до її складу потрапила і значна частина населених пунктів, у яких угорці складали меншість від загальної кількості населення. Так, зокрема, із 96 населених пунктів, які відійшли до складу Угорщини, 13 було із переважаючою більшістю українського населення, а ще в 11-ти – угорці складали менше половини населення, в тому числі і в найбільших містах краю Ужгороді та Мукачевому. Серед українських сіл, які перейшли до Угорщини були: Баранинці, в яких проживало 77 % українців, у Йоврі – 62 %, в Дравцях – 93 %, в Коритнянах – 72 %, в Квасові – 85 %, у Вишніх Реметах – 92 %, у Нижніх Реметах – 93 %, в Чепі – 67 % [9, с. 258–263].

Після вступу угорських військ на територію південної частини Підкарпатської Русі організовано тимчасову військову адміністрацію, яка діяла до грудня 1938 р. У листопаді 1938 р. міністром внутрішніх справ Угорщини Ф. Керестеш-Фішером, урядовим комісаром спочатку в Мукачеві, а згодом і в Ужгороді та Берегові призначено З. Фекешгазі, який координував свої дії спільно із угорським генералом Ціглером, керівником військової адміністрації. У їх підпорядкуванні перебував спеціальний політичний відділ угорської армії, а також жандармерія і поліція [2, с. 202]. Військова адміністрація діяла упродовж одного місяця.

17 грудня 1938 р., згідно із урядовим розпорядженням № 9.330 про «Новий порядок функціонування адміністрації на звільнених територіях Верхньої Угорщини», відновлено поділ на комітати. Зокрема, організовано комітат Унг (центр Ужгород), комітати Берек і Угоча тимчасово об'єднано в один комітат (центр Берегово). Ужгород і Мукачеве отримали статус міст безпосереднього комітатського підпорядкування з власними магістратами [1, с. 170]. 22 грудня 1938 р. військову адміністрацію остаточно замінили на цивільну [4, с. 43].

Період військової адміністрації відзначився тотальними політичними зачистками серед населення приєднаних населених пунктів. В першу чергу здійснювався активний тиск на слов'янську, зокрема українську, меншість на новій території. За повідомленням газети «Нова Свобода», вже в перший місяць існування угорської адміністрації, в Ужгороді було арештовано близько 900 осіб, переважно українців, які брали участь у громадсько-політичному житті періоду ЧСР [10]. У деяких українських селах, які відійшли Угорщині були проведені маніфестації населення з вимогою приєднання до автономної Карпатської України. Так, відбулося у селах Ужгородського округу – Дравцях та Баранинцях, де в листопаді 1938 р. дійшло навіть до сутичок із угорськими військовими [11]. У зв'язку із цим, Дравці та Баранинці, як найбільш свідомі українські села постійно перебували під наглядом угорської жандармерії.

У листопаді 1938 р. слідчими жандармерії пропонувалося інтернувати жителів Дравець І. Сливку, І. Галайду та І. Мигалину, діяльність яких за визначенням жандармерії: «призвела до того, що ще й сьогодні 75 % населення Дравець є проукраїнськи налаштованими». Також пропонувалося інтернувати жителів с. Баранинці І. Данка, П. Куніка та З. Німеця, які були звинувачувані у тому, що в період чеської влади були активістами аграрної партії, а також у негативних висловлюваннях щодо угорської влади під час приходу угорських військ. За подібними звинуваченнями пропонувалося також інтернувати і жителя с. Холмці М. Головея [12, арк. 2].

Негативне ставлення до угорської адміністрації у цих селах відмічалось також і перед повною окупацією Карпатської України. В одному із донесень ужгородського окружного начальника за березень 1939 р. йшлося про збройні виступи жителів с. Дравці проти угорських солдатів [13, с. 73–74].

У багатьох населених пунктах траплялися випадки викрадення та вбивства людей, запідозрених в проукраїнській діяльності. Так, в с. Руська Долина викрадено та вбито колишнього просвітянина Маслея, а в с. Чома побито М. Ворона, батька секретаря Українського національного об'єднання А. Ворона, після чого той згодом помер [14, с. 424]. У с. Радванка, поблизу Ужгорода, застрелили секретаря місцевої «Просвіти» С. Клева [15]. У Мукачеві в прикордонній смузі викрадено монаха Чину Святого Василя Великого М. Сабелька, якого звинуватили в тому, що він був «українцем» та два тижні протримали у в'язниці, яка знаходилася в Мукачівському замку. Після звільнення він згадував, що крім нього у в'язниці перебувало ще 12 осіб, яких також звинувачували в проукраїнській діяльності. Усі ув'язнені зазнавали фізичних знущань з боку угорських силових структур [14, с. 423].

Особливо активних утисків зазнавали жителі сіл, у яких були окремі слов'янські поселення-колонії, створені за часів чехословацької влади на території компактного розселення угорців. Це були переважно військові чеські та словацькі поселення, створені для охорони прикордонної з Угорщиною смуги. У них проживала також і значна частина українських поселенців, яких переселили із гірських районів Підкарпаття в період земельної реформи 1928 р. Відразу, після встановлення угорської влади, у листопаді нова влада взялася за арешти та примусові виселення колишніх колоністів. Поселенців часто виганяли зі своїх господарств за межі нового кордону. Деяких колоністів відправляли у спеціальний табір в м. Естергом [7]. За повідомленням газети «Нова Свобода» подібні акції траплялися, зокрема у селах Велика Бовтрадь та Руська Долина [16].

Примусові виселення траплялися не тільки в чеських поселеннях-колоніях, але, зокрема і в Ужгороді та інших населених пунктах. Так, 27 листопада 1938 р. в Ужгороді місцева поліція націоналізувала усе майно чеського реставратора Й. Комарка, а його депортувала на територію Карпатської України [17]. Подібна ситуація склалася із іншими «ужгородськими» чехами В. Грушкою, В. Радлом та Ф. Якубинським, А. Павлишаком, яких у грудні 1938 р. під тиском змусили покинути Ужгород та все своє майно на території міста [18]. У лютому 1939 р. в Ужгороді, незважаючи на дозвіл угорського Міністерства закордонних справ, арештовано чеську журналістку М. Валентову [19].

Такі дії угорської влади викликали протест як з боку центрального чехословацького уряду, так і автономного Карпатської України. Як контрзаходи на дії угорської влади із території Карпатської України в Угорщину виселено 700–800 місцевих угорців та проугорськи налаштованих русинів. Тільки у зв'язку із загостренням подібних взаємних акцій, 1 грудня 1938 р. угорською правовою підкомісією вирішено дозволити чехословацьким колоністам повернутися за своїм рухомим майном, проте із забороною подальшого проживання. Щоправда, згодом, як виняток 300 переселенцям-русинам, яким не було де проживати, тимчасово дозволено повернутися на свої колишні місця до осені 1939 р. [7].

Утисків зазнавала і єврейська громада, представники якої брали активну участь у громадсько-політичному житті краю в чехословацький період. Значну частину євреїв, які не мали чехословацького громадянства в перші місяці після арбітражу депортовано за межі Угорщини. Як зазначав голова комісії для біженців при уряді Карпатської України М. Бандусяк, із усіх депортованих до Карпатської України, кількість євреїв було найбільшою [20]. Окрім відсутності громадянства, багато євреїв зазнавали тиску за прокомуністичні та прочеські настрої, дуже поширені серед місцевого єврейства. Так, у листопаді 1938 р. угорською жандармерією розпочато слідство проти С. Гершковіча, мешканця с. Концово, якого звинувачували в антиугорських та прокомуністичних висловлюваннях, а також у співпраці із чеськими силовими структурами. Подібні звинувачення були висунуті М. Шварцу, жителю с. Розівка, якого підозрювали у тому, що він, будучи сільським старостою в період чеської влади, намагався відкрити у селі чеську школу. Крім того, він перед приходом угорських військ протидіяв поширенню серед населення угорських листівок та забороняв вивішувати на будинках угорські прапори [21, арк. 3–4]. У с. Петрові, за повідомленнями газети «Нова Свобода», угорські солдати побили до смерті місцевого єврея Ф. Шамуеля та важко поранили Є. Розенфельда за те, що вони ще за чеської влади пожертвували 10 тис. корун на захист держави [16]. Подібні звинувачення, зазвичай, базувалися на свідченнях місцевих неєврейських жителів, що часто було наслідком їх особистої ненависті до євреїв та антисемітизму. Частими були також прояви побутового насильства проти євреїв на вулицях населених пунктів, особливо в середовищі місцевих угорців та німців.

Проте найбільшого утиску місцеві євреї зазнали в економічній сфері. Так, на новоприєднаних територіях введено законодавчі обмеження щодо заняття економічною діяльністю, що було

наслідком дії в Угорщині так званого першого «єврейського» закону від 29 травня 1938 р, за яким участь євреїв економічній та публічній сферах обмежувалася 20-ти % лімітом. Це призвело до значного обмеження для євреїв можливостей заробітку, особливо в сфері торгівлі та послуг, де участь євреїв була домінуючою в регіоні. Потрібно відмітити, що на нових територіях реалізація антиєврейського законодавства набувала жорсткіших форм ніж на інших територіях Угорщини через значний вплив тут військових, які були найбільш радикально налаштовані проти євреїв [3, с. 299–300]. Щоправда, варто зауважити, що, незважаючи на певні утиски, місцеві євреї з ентузіазмом сприйняли нову владу та поклали значні надії на своє майбутнє у складі Угорського королівства.

Зазначимо, що не усі місцеві угорці після встановлення угорської влади позитивно сприйняли нові порядки. Голова Об'єднаної угорської партії в ЧСР Я. Естергазі в особистому колі зізнавався, що він побоюється за угорців, які знову опинилися в Угорщині. За його словами вони: «20 років вони користувалися демократичними свободами, і тепер їм важко буде пристосуватися до угорського феодального режиму» [7]. Крім того на територіях, які відійшли до Угорщини значно ускладнилася економічна ситуація, особливо в Ужгороді та Мукачеві. Як зазначав англійський журналіст Майкл Вінч, який у січні 1939 р. відвідував передмістя Мукачева: «За три місяці кількість населення зменшилося з 26 тис. до 16 тис. Якщо раніше Мукачеве було центром торгівлі, то тепер воно перетворилося у звичайне прикордонне містечко» [22, с. 155]. У прикордонних населених пунктах значно виросли ціни, зупинилося виробництво та торгівля, що стало наслідком порушення звичної господарської кооперації між низинною та гірською частиною краю. Невдоволення місцевих угорців також посилювала земельна урядова політика, за якою звільнені землі слов'янських колоністів роздавалися вихідцям із Угорщини, а не місцевим малоземельним угорцям, що призвело до певної соціальної напруги між ними.

Загалом, після встановлення угорської адміністрації в листопаді 1938 р. на території трьох округів майже повністю була ліквідована багатопартійна система часів ЧСР. Зокрема, під заборону підпадала діяльність усіх партій соціалістичного, чеського та українського спрямування. Крім того їх майно було заарештовано, а їх представники втратили свої повноваження в органах місцевого самоврядування [4, с. 100]. Подібна заборона стосувалася і низки громадсько-культурних організацій. Проте, незважаючи на заборону, на півдні Закарпаття продовжували свою підпільну діяльність деякі комуністичні комітети, які на момент приходу угорських військ уже знаходилися підпіллі. Так, в Ужгороді підпільний осередок очолював М. Ротман, у Берегові – Й.Товт, Мукачеві – С. Габерман. У листопаді 1938 р. М. Ротман встановив зв'язок з керівником підпільного осередку в Кошіце З. Шенгерцом, з яким було досягнуто домовленості про координацію дій двох підпільних комітетів [23, с. 108; 113]. Ці осередки займалися нелегальною пропагандистською діяльністю, поширюючи листівки та різні написи проти угорської окупації. У свою чергу, єдиними партіями, які продовжували свою легальну діяльність на територіях, які відійшли до Угорщини були: Автономний землеробський союз (далі – АЗС), Автономна національна партія, Словацька народна партія Глінки, Об'єднана Державна християнська соціалістична та Угорська національна партія [4, с. 100].

Ще перед вступом в Ужгород угорських військ в місті створено так звану «Угорську національну раду», головою якої став колишній депутат чехословацького парламенту, член партії АЗС Е. Корлат, а її секретарем К. Кесерю. Цей орган фактично став перехідною владою в місті під час відходу чехословацької адміністрації та перед встановленням угорської. Представники народної ради в Ужгороді, а також в інших населених пунктах, де були створені подібні структури, згодом стали політичними радниками при військових комендатурах [13, с. 38]. Вони консультували з адміністративних та політичних питань, зокрема у справах місцевих жителів, які були запідозрені угорською жандармерією та поліцією в антиугорських настроях. Аналогічні ради створено в Мукачеві та Берегові, а їх діяльність не була легалізована новою угорською владою [4, с. 42].

В Ужгороді також була створена окрема «Руська національна рада», як представницький орган «руського» населення краю території Закарпаття. На чолі ради були місцеві проугорські діячі, зокрема: С. Фенцик, М. Демко, О. Ільницький, єпископ О. Стойка та ін. Метою створення цього неофіційного органу було звернення до угорською уряду з проханням ввести війська на територію краю для забезпечення порядку та спокою на всій території Карпатської України. З цієї метою 21 листопада до Ужгорода прибув Міклош Козьма – ставленик регента Угорщини Міклоша Горті та безпосередній координатор так званої «малої війни» угорських диверсійних груп на території Карпатської України. Його завданням було нав'язати тісні зв'язки з «Руською національною радою», а також керувати наступом угорських військ на територію Карпатської України, який мав розпочатися 22 листопада [24]. Проте в останній момент, за спогадами М. Козьми, від угорського уряду надійшов наказ про припинення підготовки до наступу, що було результатом впливу Німеччини, яка виступила проти воєнної акції на території Карпатської України.

Крім підготовки до широкомасштабного наступу, який планувався угорською владою у другій половині листопада, після Віденського арбітражу територія півдня Підкарпатської Русі стала новим центром підготовки угорських терористичних загонів «Обідраної гвардії», які спільно із польськими терористами продовжували вчиняти диверсії на території Карпатської України. Перманентні напади здійснювалися ще з початку жовтня 1938 р., проте після листопада набули більшої інтенсивності. За польськими та німецькими даними кількість угорських терористів, які брали участь у нападах на територію Карпатської України сягала 1500–1600 осіб [25, с. 143]. Щоправда згідно з даними чехословацької служби безпеки, 1 січня 1939 р. в Ужгороді перебувало 6000 терористів, готових до проведення диверсійних акцій на території Карпатської України.

Вербування у терористичні загани, нерідко примусове, здійснювалося як на новоприєднаній території, так і в самій Карпатській Україні, зокрема серед місцевих угорців. В. Комаринський, який очолював відділ преси і пропаганди в уряді Карпатської України, писав до президії Міністерства внутрішніх справ: «Голошу, що посліdnіх днях знову починають занепокоючу роботу на границях малярські терористи, не є то родовиті терористи малярі, але се є з одної сторони утікачі-дезертири з нашої армії, а з другої сторони прикленники Др. Фенцика, Бродія і Демка, які втекли з нашої території до Мукачева. Після вичислення є таких людей около 300» [5, с. 135–136]. Фактично йшлося про терористичні загани, які почали формуватися на захопленій Угорщиною закарпатській території.

Диверсійні акції здійснювалися переважно у прикордонних територіях. Упродовж листопада-грудня 1938 р. напади угорських терористів фіксувалися майже щоденно. Найгучніший напад угорських терористів стався 6–7 січня у Росвигові, поблизу Мукачева. Кількість угорських терористів нараховувалося від 200 – до 250 осіб. В результаті угорської провокації чеська сторона обстріляла місто, яке перебувало під владою Угорщини, а окремі загани навіть увійшли у місто. Під час сутички загинуло п'ять чехословацьких солдатів та дев'ять угорців [25, с. 145]. Провокація набула широкого розголосу серед іноземної преси. Так, нацистський друкований орган «Völkischer Beobachter» свідчив про угорський слід у здійсненні даного інциденту, а також наголошував на зв'язку із іншими подібними нападами на населені пункти Сланець, Шурани та Мецензеф. Про зв'язок нападу на Шурани із мукачівським інцидентом також вказувала британська «The Daily Telegraph», яка усю відповідальність покладала на угорську сторону [26].

У зв'язку із резонансністю цієї події, створено окрему угорсько-чехословацьку комісію, яка займалася розслідуванням деталей інциденту. Проте діяльність комісії переважно супроводжувалася взаємними звинуваченнями у розпалі інциденту обома сторонами. У кінці січня сторонам вдалося дійти компромісу і більше не акцентували уваги преси на конфлікті. Також відновлено діяльність міждержавної делімітаційної комісії та її підкомісії, призупинену внаслідок мукачівського інциденту [7].

Загалом напади терористів з різною інтенсивністю здійснювалися до березня 1939 р. Значне пожвавлення диверсантів фіксувалося у лютому 1939 р. перед запланованими виборами до сейму Карпатської України 12 лютого 1939 р. Станом на 10 лютого 1939 року угорські терористи 22 рази здійснювали напади на кордони Карпатської України. При чому, це тільки ті напади, у відбитті яких брали участь загани «Карпатської Січі». Так, у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. ув'язнено 345 угорських терористів, що свідчить про масовість терористичних нападів [5, с. 138]. Вже під час окупації Карпатської України, яка розпочалася 14 березня, терористичні загани стали авангардом угорських частин, які наступали на територію краю. Саме ці загани, так звані «дикі малярі», стали рушієм угорського терору проти місцевого проукраїнського населення та загонів «Карпатської Січі» в перші тижні після окупації регіону.

Оцінюючи політичне становище на території півдня Закарпаття, після Віденського арбітражу і до повної окупації краю у березні 1939 р., можна констатувати про значне згортання політичних прав і свобод місцевого населення. Особливо жорстких переслідувань зазнавали місцеві жителі за прочеські, проукраїнські та прокомуністичні настрої. Угорські силові структури активно перевіряли політичне минуле особи, визначаючи її «благонадійність» до нової влади. Значних утисків зазнали слов'янські поселення-колонії, створені чехословацькою владою у зонах компактного проживання угорської меншості. У багатьох жителів таких поселень (переважно українців, чехів та словаків) конфісковували все майно, а самих депортували за межі Угорщини. Утисків також зазнала і єврейська громада, на яку запроваджено дію угорського антиєврейського законодавства, яке обмежувало участь євреїв у суспільно-політичному та економічному житті регіону. Приєднана територія також стала центром формування терористичних загонів, які здійснювали диверсійні напади на територію Карпатської України майже до повної її окупації у березні 1939 р.

Список використаних джерел

1. Вегеш М. Переговори в Комарно. Перший Віденський арбітраж / М. Вегеш, М. Токар // Закарпаття

1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / [Ред. М. Вегеша, Ч. Фединець]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с. 2. Довганич О. Репресії угорського окупаційного режиму і Закарпатський рух опору / О. Довганич // Закарпаття під Угорщиною. 1938–1944 / [Упоряд. і передм. В. Маркуся та В. Худанича]. – Ужгород: Карпати – Гражда, 1999. – С. 194–218. 3. Йешуягу А. Елинек. Карпатская диаспора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848–1948) / Йешуягу А. Елинек; [пер. з англ. М. Егорченко, С. Гурбича, Э. Гринберга]. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2010. – 498 с. 4. Мазурок І. Правове становище Закарпаття у 1939–1944 / І. Мазурок. – Ужгород: Карпатська Вежа, 2010. – 306 с. 5. Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті) / В. Гиря. – Ужгород: Видавництво Карпати, 2012. – 200 с. 6. Стерчо П. Карпато-Українська держава / П. Стерчо. – Львів: За Вільну Україну, 1994. – 288 с. 7. Пеганов А. Чехословацко-венгерские переговоры в ноябре 1938 – марте 1939 г. по реализации Венского арбитражного решения. – [Електронний ресурс] / А. Пеганов. – Режим доступу: <http://www.rsijournal.net/chexoslovacko-vengerskie-peregovory-v-noyabre-1938-marte-1939-g-realizacii-venskogo-arbitrazhnogo-resheniya>. 8. Deák L. Medzinárodnopolitické súvislosti Viedenskej arbitráže a dôsledky pre južné Slovensko // Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. – 2008. – S. 9–24. 9. Шандор В. Спомини. Т. І. Карпатська Україна 1939–1945 / В. Шандор. – Ужгород: МПП «Гражда», 2000. – 245 с.: іл. 10. В Ужгороді арештовано 900 осіб // Нова Свобода. – 1938. – Ч. 122. – С. 4. 11. Протест проти мадярського панування // Нова Свобода. – 1938. – Ч. 122. – С. 5. 12. Держархів Закарпатської обл., ф. 254, оп. 1, спр. 32, 3 арк. 13. Шляхом Жовтня (боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення з Радянською Україною): збірник документів. – Т. V (1938–1944 р.) / [упоряд. Г. Сіяртова]. – Ужгород: Карпати, 1967. – 519 с. 14. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади / [Упорядкування та примітки Д. М. Федаки; вступна стаття В. І. Ільницького, Д. М. Федаки]. – Ужгород: «Закарпаття», 2002. – 516 с., іл. 15. Звірства мадярів // Нова Свобода. – 1938. – Ч. 143. – С. 4. 16. Мадярська солдатська тероризує людей // Нова Свобода. – 1938. – Ч. 124. – С. 3. 17. Мадярська поліція грабує // Нова Свобода. – 1938. – Ч. 132. – С. 4. 18. Звірства мадярської солдатески // Нова Свобода. – 1938. – Ч. 137. – С. 4. 19. В Ужгороді ув'язнили чеську редакторку // Нова Свобода. – 1939. – Ч. 39. – С. 2. 20. Сірко О. Справа еміграції з територій окупованих Мадярщиною, в Карпатській Україні (розмова з др-ом М. Бандусяком, комісаром еміграції в К. Україні) // Нова Свобода. – 1939. – Ч. 46. – С. 4. 21. Держархів Закарпатської обл., ф. 254, оп. 1, спр. 58, 44 арк. 22. Вінч М. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України / М. Вінч. – Київ: Темпора, 2012. – 348 с. 23. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації / [авт. В. Белоусов, І. Гранчак, О. Довганич та ін.; редкол. Ю. Ільницький та ін.]. – Ужгород: Карпати, 1980. – 230 с. 24. Філіп Л. Ужгород у 1938–1944 рр. і його керівники – [Електронний ресурс] / Л. Філіп. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/94366-Uzhhorod-u-1938-1944-rokakh-i-joho-kerivnyky>. 25. Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. – Київ: Темпора, 2012. – 392 с. 26. Замах Мадярщини на наші границі наше військо відбило. Світова преса з обуренням відсуджує поступування мадярів // Нова Свобода. – 1939. – Ч. 5. – С. 2.

Юрій Славик

ПОЛИЧИТЕСКАЯ «ЗАЧИСТКА» ПРИСОЕДИНЕННОЙ ЧАСТИ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ (НОЯБРЬ 1938 – МАРТ 1939 ГГ.)

В статье рассматриваются основные политические изменения, которые произошли на территории южной части Закарпатья после установления венгерской власти в ноябре 1938 и до полной оккупации края в марте 1939 г. В том числе, охарактеризован политический статус территории юга Закарпатья в составе Венгерского королевства. Основной акцент в статье сосредоточен на освещении и анализе направлений репрессивной политики венгерских властей на новоприсоединенных землях. Отдельно рассмотрены участие венгерских диверсионных отрядов в развертывании репрессий на юге Закарпатья.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, репрессии, Венгрия, депортации, «зачистка».

Yuriy Slavik

POLITICAL «CLEANSING» ATTACHED PART OF CARPATHIAN RUTHENIA (NOVEMBER 1938 – MARCH 1939)

Major political changes, which took place on the South Transcarpathian terrain after establishing Hungarian authority in November 1938 and up to absolute occupation of the land in March 1939, are

covered in this article. Political status of the South Transcarpathian terrain as part of Hungarian Kingdom is characterized in particular. Coverage and analysis of Hungarian authority repressive policy areas on the annexed lands are especially highlighted. Hungarian sabotage squads' participation in deploying repression on the Transcarpathian South is covered separately.

Key words: Sub-Carpathian Rus, repression, Hungary, deportation, «cleansing».

УДК 94(477)

Іван Зуляк

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-АГЕНТУРНОЇ МЕРЕЖІ НКДБ НА ЗАКАРПАТТІ У 1945–1946 РР. (НА ОСНОВІ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ)

У статті проаналізовано функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в окреслений період. Охарактеризовано суспільно-економічну і політичну ситуацію, яка склалася на Закарпатті, зокрема незадоволення місцевого населення радянськими процесами. Досліджено дії органів радянської держбезпеки з виявлення «ворожих» владі елементів.

Ключові слова: Закарпаття, НКДБ, агентура, радянська діяльність, антирадянська діяльність.

Актуальність досліджуваної проблеми свідчить про те, що вона, незважаючи на солідну історіографічну складову праць, все ж таки залишається малодослідженою і маловивченою, зважаючи на її соціальний запит в сучасних умовах. Особливістю публікації є те, що автор, з одного боку, намагався дослідити процеси, пов'язані з радянськими процесами на Закарпатті, їх сприйняття місцевим населенням, його реакцією на дії радянських органів влади, з іншого – намагання органів держбезпеки розширити агентурну мережу з метою контролю за діями так званого «ворожого» оточення.

Наукова новизна публікації ґрунтується на тому, що автором публікації використано архівні матеріали, які аналізуються і вводяться до наукового вжитку чи не вперше; зроблено спробу дослідити, використовуючи архівні джерела колишніх фондів радянських спецслужб під грифом «цілком таємно», механізм функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в окреслений період; оцінити негативний вплив репресивних дій радянської держбезпеки на місцеве населення.

Об'єкт дослідження – діяльність радянських спецслужб в УРСР.

Предмет дослідження – особливості функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в 1945–1946 рр.

Мета статті – проаналізувати функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в 1945–1946 рр.

Основні завдання публікації – розкрити механізм функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті; охарактеризувати заходи органів держбезпеки із залучення місцевого населення до агентурної мережі; висвітлити настрої жителів Закарпаття у ставленні до радянських процесів тощо.

Хронологічні рамки статті охоплюють період 1945–1946 рр., час, коли відбувалося становлення радянської влади на Закарпатті і боротьба органів держбезпеки з проявами антирадянщини.

Досліджувана проблема певною мірою доволі узагальнено проаналізована в сучасній українській історіографії. Так, В. Нікольський проводив історико-статистичне дослідження репресивної діяльності органів безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.) [1]. О. Грін вивчав становище Закарпаття у відносинах між Чехословаччиною та СРСР у роки Другої світової війни і зокрема радянсько-чехословацький договір від 29 червня 1945 р. [2, с. 158–164]. І. Терлецька аналізувала державний терор в УСРР–УРСР періоду сталінізму у вітчизняній історіографії початку ХХІ ст. [3, с. 403–417]. А. Чайковський висвітлював історію органів внутрішніх справ і державної безпеки України [4].

Основну увагу історії, структурі та функціям радянських органів державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.) присвячено у матеріалах «круглого столу» [5]. О. Бажан досліджував репресивну політику радянських органів держбезпеки на Київщині у 1940-х – на початку 1950-х років [6]. В. Чисніков подав характеристику керівників органів державної безпеки Радянської України (1918–1953 рр.) [7].

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Галузевого державного архіву Служби Безпеки України [8–9].